

І. П. Якубовський

УДК 94(477)«Лисенко М. В.»

**ДО ІСТОРІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ
ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ М. В. ЛИСЕНКА
(музейний аспект)**

Автор статті ставить за мету показати на основі музейних, архівних джерел, експонатів та експозицій історію творчої спадщини багатогранної й геніальної постаті Миколи Віталійовича Лисенка — основоположника української класичної музики, а також митця, який протягом життя збирав та впорядковував український народний мелос.

Ключові слова: Микола Віталійович Лисенко, історія, музеї, культурна спадщина, українська класична музика, фольклор, експозиція, фондова колекція, концертна діяльність, творча спадщина.

Автор статті ставить перед собою цель показати на основании музейных, архивных источников, экспонатов и экспозиций историю творческого наследия многогранной личности Николая Витальевича Лысенко — основателя украинской классической музыки, а также музыканта, который на протяжении жизни собирал и упорядочивал украинский фольклор.

Ключевые слова: Николай Витальевич Лысенко, история, музеи, культурное наследие, украинская классическая музыка, фольклор, экспозиция, фондовая коллекция, концертная деятельность, творческое наследие.

The author of this article aims to show, on the base of museum and archive sources, exhibits and expositions, the history of creative heritage of a unique and genius personality of Mykola Vitalijovych Lysenko — the founder of Ukrainian classical music and artist, who, for all of his live had been collecting and compiling Ukrainian folklore.

Keywords: Mykola Lysenko, history, museums, cultural heritage, Ukrainian classical music, folklore, exposition, fund collection, Concerts, creative heritage.

Історія збереження та вивчення нашої культурної спадщини — одне з пріоритетних завдань сучасного покоління, тому що вона є важливий аспект духовного надбання та розвитку України. Серед видатних діячів культури та мистецтв нашого минулого, зокрема композиторів та музикантів, варто відзначити К. Стеценка, Л. Ревуцького, Д. Ревуцького, О. Кошиця, О. Кониського та інших. Але найбільш вагомий внесок у розвиток та становлення нашого національного музично-культурного надбання зробив Ми-

кола Віталійович Лисенко. Отже, саме історію його творчої спадщини, збереженої та відтвореної в музеях України, ми спробуємо висвітлити в цій статті.

Не випадково побутує думка, що важливим аспектом у творенні української нації є народна пісня, той неперевершений музичний жанр, у якому Україна отримала чи не найбільший здобуток і який робить українську націю духовно сильною та неповторною. За дослідженнями ЮНЕСКО, Україні належить перше місце в світі зі створення народних пісень.

У нашій державі багато людей, які глибоко розуміють, що значить зберігати культурні й духовні цінності минулого, на фундаменті якого будуються теперішнє та майбутнє. Тому суттєве місце у вирішенні проблеми посідають музеї — меморіальні, музеї-садиби, які зберігають і висвітлюють ті неповторні, оригінальні традиції та звичаї наших предків, які дуже важливі для гармонійного розвитку сучасного покоління.

«Музейний комплекс видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського та Михайла Старицького» — той історичний творчий осередок, або, як називала його Леся Українка, «Наші сполучені штати» [1], який наповнює благодатною енергією всіх тих, хто приходить до нього. Зауважимо, що в кожному з названих музеїв не лише відтворено меморіальні помешкання діячів, а й зібрано великі фондові колекції, засновані, здебільшого, на особистих архівах останніх.

Ми зупинимось на музеї Миколи Лисенка, в якому зберігається велика кількість архівних джерел. На сьогодні фондова колекція цього музею становить понад 4000 одиниць зібрання основного та близько 3800 одиниць зібрання науково-допоміжного фондів, зокрема нотні автографи М. В. Лисенка, видання його творів, музичні інструменти, особисті речі, документи, листи, фотографії, грамплатівки та аудіозаписи творів композитора тощо [1].

Характерною ознакою фондової колекції музею Миколи Лисенка є те, що тут зібрано (у фотографіях, ксерокопіях або публікаціях) більшу частину автографів і документів митця, які зберігаються в інших архівах, музеях чи рукописних відділах бібліотек та наукових установ.

У фондовій колекції Музею Миколи Лисенка представлено також окремі матеріали сучасників та учнів Лисенка — О. Кониського, К. Стеценка, О. Кошиця, Дмитра та Левка Ревуцьких тощо.

В музеї зібрано спогади видатних діячів тієї епохи, які засвідчують важливі історичні моменти з життя та творчості Миколи Віталійовича Лисенка. Отже, розпочнемо зі спогадів Михайла Старицького [5, с. 12–15]. Михайло Старицький та Микола Лисенко були троюрідними братами. На одному зі стендів показано куточок маєтку Лисенків у Гриньках так, як описав це місце Михайло Старицький.

Рід Лисенків походить з козацької старшини часів Богдана Хмельницького: засновником роду вважається козацький ватажок Вовгура Лис, сподвижник Максима Кривоноса. З рук Івана Мазепи шляхетство одержав Іван Якович Лисенко — полковник чернігівський і переяславський, наказний гетьман України 1674 р. [1].

У фондах музею представлено матеріали з історії помешкання, де композитор прожив останні 18 років (з 5 вересня 1894 р. по 6 листопада 1912 р.). Лисенко винаймав другий поверх у двоповерховому цегляному флігелі по вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 95-б (історична назва — Жандармська, тепер — П. Саксаганського). Це Г-подібна споруда з високим (за рахунок підняття рельєфу місцевості) напівпідвалом у тилівій частині та дерев'яною двоповерховою верандою, що виходила у великий вишневий садок [1].

Садиба з'явилася 1859 р. під час забудови «Нового строєння» й належала міщанці Мотроні Сидоренко. Після смерті Миколи Віталійовича було сфотографовано кабінет, і саме за цими кадрами відтворено тодішній інтер'єр. Збереглося багато речей та меблів з кабінету, тому відповідність експозиції історичному інтер'єру тут надзвичайно висока. Також можна побачити фотографії. Особливо цінний знімок хору, зроблений у квітні 1888 р. В центрі хору, який створив композитор, бачимо М. Лисенка, М. Кропивницького та М. Садовського [1]. Всі українські народні музичні інструменти, представлені в музеї, — це колекція, котру зібрав і описав М. В. Лисенко. В ній є торбан, цимбали й колісна ліра. У вітальні стоїть рояль німецької фірми «Блютнер» — інструмент, якому понад 120 років, відреставрований досить уміло, так, що не втратив звучання.

В одному з залів музею представлено унікальний портрет композитора, подарований йому у Львові 1903 р. (автор — Й. Курилас). Раму зроблено в формі античної ліри (робота галицького різьбяра Степана Гайди), і вона уособлює ідею єднання двох частин України, розірваної на той час двома імперіями, у єдину націю та державу. Художники, які створили цей портрет, втілили саме такі образи, тому що добре знали Лисенка й виходили з його життєвих пріоритетів. А Микола Віталійович, попри все, ставив на перший план інтереси України та формування національної свідомості у людей.

Варто згадати чималу колекцію ескізів сценічного оформлення опер Лисенка. Започатковують її унікальні ескізи декорацій Федора Вовка до першої постановки «Різдвяної ночі» (1874) [1].

Подальші постановки представлено ескізами декорацій і костюмів відомих українських сценографів І. Курочки-Армашевського, С. Євенбаха, О. Хвостенко-Хвостова, А. Волненко, Г. Нестеровської та Л. Писаренка тощо. Серед іншого великий інтерес становлять роботи Анатолія Петрицько-

го до вистав «Тарас Бульба» 1937 та 1951 рр. Саме завдяки ескізам та фотографіям з вистави 1951 р. сьогодні на сцені Національної опери України вершина Лисенкової оперної спадщини — «Тарас Бульба» — йде в декораціях Анатолія Петрицького, які відновив на прохання музею учень майстра — сценограф Юрій Білоненко до 150-річчя композитора.

Унікальні ескізи декорацій до опери «Наталка Полтавка», які 1942 р. в евакуації в Уфі виконав народний художник СРСР, академік О. Шовкуненко, — єдине відоме звернення митця до сценографії.

В музеї є окремий зал, присвячений сценічній історії опер М. В. Лисенка у XX ст. [1, с. 7].

Велику увагу науковців привертає історія зберігання нотних записів М. В. Лисенка. Більша частина музичної спадщини Миколи Лисенка вийшла друком за життя композитора. Основним видавцем був Владислав Ідзіковський, київський книговидавець, власник фірми «Леон Ідзіковський». Через кілька років після смерті М. Лисенка, у 1914 р., спадкоємці композитора продали видавничій фірмі «Леон Ідзіковський» усі його твори і права на них. 1921 р. фірму було перенесено до Варшави. Музична спадщина Миколи Лисенка опинилася за межами України.

В коротенькій примітці до спогадів В. Ідзіковського про композитора відзначається, що 1937 р. громадськість Західної України викупила в польсько-го видавця «рукописи й авторські права на 350 творів М. Лисенка, а також інших українських композиторів» [3, с. 265]. Остап Лисенко, упорядник збірника «Лисенко у спогадах сучасників», звичайно, знав, що спадщину його батька закупила не громадськість, а одна людина — митрополит Андрей Шептицький, ім'я якого тоді могло згадуватися тільки в негативному плані. Також у польсько-українському журналі «Б'юлетин польсько-український» [2, с. 20] було надруковано про те, що творча спадщина, авторські права та рукописи Миколи Віталійовича Лисенка перейшли до Львова, оскільки їх викупив у видавця В. Ідзіковського митрополит Андрей Шептицький.

Лист В. Ідзіковського до митрополита з пропозицією викупити авторські права на видання творів М. Лисенка для публікації «тих безцінних, але залежаних тепер скарбів української музики» написано в 1933 р. В кінці видавець наголошує, що ще ні до кого не звертався в цій справі і «надіється на ласкаву відповідь» [3, с. 265]. До листа додається копія акта, за яким діти М. Лисенка 15 листопада 1914 р. продали авторські права на видання його творів за 4650 крб. До переліку творів (усього 336 примірників), поданих у цьому документі, ввійшли майже всі оперні та фортепіанні твори композитора, а також його збірки українських пісень (3–7 випуски). Сюди не входили твори, раніше викуплені в Болеслава Корейка, попереднього видавця і власника творів М. Лисенка.

Перш ніж відповісти видавцеві, митрополит А. Шептицький звертається за порадою до львівських музикантів. Лист-відповідь В. Барвінського митрополиту подається як «вислід нарад Музичного товариства». «Безперечно, що дається відчувати брак усяких творів Лисенка, однак закупно (і то не знати, по якій ціні) усіх авторських прав на всі твори Лисенка не представляє такої вартості, як се може думати Ідзіковський, і то з різних причин: 1. Купно тих прав було б важне тільки ще на 10 літ, бо тоді, себто по 30 літах після смерті Лисенка, твори можна видавати свobodно. 2. Збут тих нот ограничив би се тільки до Польщі (Галичина і Волинь) бо на Радянській Україні, яка не має ніякої конвенції у тих справах і нічим не є в'язана, видрукували багато творів М. Лисенка і то в далеко кращому вигляді, з коментарями і поясненнями, і ті твори продаються навіть у Галичині (хоча вони дуже дорогі). 3. Тексти творів Лисенка, писані автором правопису, представляють нині вже певного рода дефект. 4. Не всі твори Лисенка мають ту саму мистецьку вартість і деякі суть слабші, а тим і менше придатні до поширення збуту. Все-таки деякі вибрані твори М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича можна б видати і в тій справі можна б було переговорити з Ідзіковським» [3, с. 266]. З часом ситуація змінилася, й переговори з Ідзіковським затягнулись на кілька років. Було вирішено викупити в нього права на видання всіх творів Лисенка та багатьох інших українських композиторів. У листі до митрополита, написаному 1935 р., В. Ідзіковський називає остаточну ціну: 20 тисяч польських злотих. На той час це була досить велика сума (за тодішнім курсом, 6 польських злотих дорівнювали 1 долару). Справу було залагоджено аж 1937 р.

19 грудня 1937 р. в газеті «Діло» було вміщено статтю, пов'язану з 25-літтям від смерті композитора М. Лисенка, в якій говорилося, що А. Шептицький викупив у дотеперішнього власника авторського права твори М. Лисенка, серед яких 45 вокальних творів, зокрема сольні та хорові, 5 опер, та 4 оперети ... між збіркою яких є цінні оркестрові партитури опер: «Тарас Бульба», «Енеїда», «Різдвяна ніч» та оперета «Чорноморці» [3, с. 267]. Очевидно, що авторське право на твори М. Лисенка було викуплено, щоб видати їх до 100-річчя від дня народження, оскільки саме в 1942 р. закінчувався термін дії права на твори композитора. Задуманого, однак, не вдалося здійснити. Події 1937–1942 рр. цьому не сприяли.

І все-таки 100-річчя Лисенка відсвяткували. Було проведено 1-й крайовий конкурс хорів у Галичині та організовано прекрасну, судячи з публікації в газеті «Львівські вісті» та відгуків її відвідувачів, виставку. На виставці було представлено й нотні рукописи М. Лисенка, котрі викупив митрополит Шептицький. На жаль, невідомо, скільки Лисенкових рукописів було викуплено.

Подальша доля спадщини М. Лисенка така: збірку було вміщено в бібліотеці «Студіону», бібліотеці оо. Студитів, котру заснував митрополит А. Шептицький, а 1939 р. її передали у власність Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Після війни бібліотеку НТШ було розформовано. В 1947 р. деяку частину документальних матеріалів товариства відіслали на перегляд до Києва та Москви, але згодом частина матеріалів повернулася до Львова в різні зібрання, а частина так і залишилась у Києві та в московських «особих архивах» [3, с. 268]. З Лисенкових нотних автографів, котрі викупив А. Шептицький, у Львові (у відділі рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника) зберігаються партитури опер «Різдвяна ніч» (2 дія), «Енеїда» (1-а та 3-тя дії) і «Тарас Бульба» (2-га дія). Рукописи 1, 2 і 4 дій з цієї опери — у фондах Меморіального музею ім. М. Лисенка в Києві. [3, с. 265–268]. Нині ім'я Миколи Лисенка присвоєно музичним театрам і навчальним закладам України, йому встановлено пам'ятники й меморіальні дошки, щорічно вручаються премії імені М. В. Лисенка за видатний внесок у розвиток національної музичної культури, на його честь відбуваються мистецькі фестивалі, з 1962 р. засновано музичний конкурс ім. М. В. Лисенка, який з 1992 р. отримав статус міжнародного [4, с. 4]. Але, на жаль, донині не видано всіх його творів. Є надія, що колись з'явиться повністю 40-томне повне видання музичної спадщини Миколи Віталійовича Лисенка [3, с. 268].

У зв'язку з цим великі завдання постають перед науковими працівниками, що досліджують історію музичної культури, і зокрема — перед науковцями музеїв в Україні та за кордоном. Необхідно вирішувати проблему повернення творчої спадщини М. Лисенка в Україну. Потрібно дослідити і впорядкувати матеріали, пов'язані з творчим здобутком композитора, які перебувають у фондах різних музеїв і приватних колекціях, щоб їхні копії було представлено в Київському меморіальному музеї М. В. Лисенка.

1. Архівні документи Миколи Віталійовича Лисенка. — МВДУК, Меморіальний музей М. В. Лисенка, РДІА (СПб.), ЦВ-і А (Москва) та наукові доповіді й публікації 1990–2000 рр. в журналах «Музика», «Січ», щорічниках «Українське музикознавство», «Український архів» №2(1999).

2. Б'юлетин польсько-український. — 1938. — № 2. — С. 20.

3. Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. — Львів. — Т. CCXXVI. — Праці Музикознавчої комісії. — 1993. — С. 265–268.

4. Микола Лисенко. Бібліографія: Наук.-допом. бібліогр. покажч. / Упорядн.: І. О. Негрейчук, Р. М. Скорульська, М. В. Чусва. — Харків: Фоліо, 2009. — 223 с.

5. Микола Лисенко у спогадах сучасників: У 2 т. — К.: Музична Україна. — 2003. — Т. 1. — 2003. — С. 11–39.